

**О. В. Толкаченко**

*к.ю.н., доц.*

## **ПРАВОВА ОХОРОНА ЛИМАНІВ В УКРАЇНІ**

На морському узбережжі України розташовані 14 основних лиманів і естуаріїв загальною площею 1952 км<sup>2</sup>. Ці водойми мають велике значення в господарському житті держави для меліорації, рибного промислу, рекреації, лікування, а також для збереження біологічного різноманіття. З 38 приморських водно-болотних угідь України – 19 (площею 5930 км<sup>2</sup>) охороняються Рамсарською конвенцією, 9 (775,96 км<sup>2</sup>) мають національне значення [1].

Зростання темпів забудови, всупереч природоохоронного законодавства, інтенсивна господарська діяльність, нехтування законами природи спричинили тяжкі, часто незворотні, процеси у природному середовищі нашої країни.

Деградують унікальні природні об'єкти: Куяльницький, Тилігульський, Хаджибейський лимани, які мають рідкісну, унікальну флору і фауну, природне середовище з особливими, тільки цим місцям притаманними, геологічними утвореннями, винятковими лікувальними властивостями і таке інше. Ці чинники обумовлюють особливості у правовому регулюванні використання та охорони лиманів, які покликані забезпечувати життєво необхідні потреби людини в оздоровленні, відпочинку, повноцінному існуванні.

У національному законодавстві деякі лимани (наприклад, Куяльницький) розглядаються в якості курортних і лікувально-оздоровчих зон. Ст. 62 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлює, що курортними і лікувально-оздоровчими зонами визнаються території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей [2, ст. 62]. А ст. 1 Закону України «Про курорти» закріплює, що лікувально-оздоровча місцевість – це природна територія, що має мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів і озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань [3, ст. 1].

Аналізуючи вищезазнані закони, варто зазначити, що Куяльницький лиман відповідає усім цим факторам, а закріплені в законодавстві ознаки курортів державного і місцевого значення, надають підстави для віднесення курорту Куяльник до курортів державного значення. Однак питання правового регулювання охорони та раціонального використання лікувально-оздоровчої зони Куяльницького лиману досі не встановлено на державному рівні.

За слушним зауваженням І. І. Каракаша, з одного боку, на стан Куяльницького лиману суттєво вплинуло невизначеність правового положення курорту Куяльник. З другого боку, ще менш визначеним є правове становище самого Куяльницького лиману та прилеглої території, без яких не може існувати цей курорт [4, с. 56].

У різні часи були прийняті і досі діють спеціальні урядові постанови, які присвячені використанню та охороні курортно-оздоровчих і рекреаційних територій в Одеській області. До них відносяться постанова Ради Міністрів Української РСР «Про межі округу

і зон санітарної охорони курорту Куяльник в Одеській області» від 7 березня 1985 р. № 102, постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо поліпшення роботи з використання і охорони територій курортно-оздоровчого та рекреаційного призначення в Одеській області» від 10 грудня 2003 р. № 1900 та інші акти підзаконного рівня. Зокрема, урядовою постановою від 7 березня 1985 р. були затверджені межі округу і зони санітарної охорони курорту Куяльник та план санітарно-оздоровчих заходів на курортній території Куяльницького лиману. Однак межі округу охорони курорту Куяльник та межі водоохоронних зон Куяльницького лиману і понині не винесені в натуру (не визначені на місцевості) [4, с. 57].

У жовтня 2011 р. Одеською обласною радою було прийнято Рішення «Про затвердження Регіональної програми збереження та відновлення водних ресурсів у басейні Куяльницького лиману на 2012-2016 року», а 30 жовтня 2015 р. були внесені зміни до вищеназваного рішення про продовження терміну до 2018 р.

Цим рішенням передбачено збереження унікального водного об'єкту і раціонального використання курортних лікувальних ресурсів Куяльницького лиману. Однак, ані вказані урядові постанови, ані рішення Одеської облради не встановлюють правове положення Куяльницького лиману та курорту Куяльник.

20 листопада 2013 р. був поданий проект Закону України «Про оголошення природної території Куяльницького лиману Одеської області курортом державного значення» до розгляду профільними комітетами Верховної Ради України, але Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України зробило висновок, що за результатами розгляду у першому читанні проект Закону має бути доопрацьований відповідно до вимог Закону України «Про курорти».

Слід зазначити, що проблема збереження лиманів нашого регіону не обмежується тільки проблемами Куяльницького лиману. Досить сумна картина спостерігається і з Тилігульським лиманом, який є одним з небагатьох «ветландів», які зберегли сьогодні природні приморські ландшафти; його екологічна система має унікальні умови для життя тваринного і рослинного світу, акваторія лиману являє собою велику цінність для підтримання біологічної рівноваги регіону. Тилігульський лиман і прилегла територія мають значні рекреаційні ресурси. Унікальний ландшафт узбережжя, багатство флори і фауни акваторії лиману, а також прилеглих територій, сприяють розвитку екологічного («зеленого») туризму й обмеженим напрямкам аматорського рибальства [5, с. 19].

На сьогоднішній день використання та охорона цього унікального природного об'єкту існує у загальному вигляді на рівні законів України (Земельний кодекс, Водний кодекс, Закони України «Про охорону навколишнього середовища», «Про природно-заповідний фонд», «Про екологічну мережу») та у вигляді проектів і планів: в рамках проекту «Комплексне використання земель Євразійських степів» Регіональної Програми ТАСІС Європейського Союзу розроблений менеджмент-план «Тилігульський регіональний парк»; у стадії розробки знаходиться Проект організації території Регіонального ландшафтного парку «Тилігульський» та інші.

Однак слід зазначити, що на даний час не встановлені на місцевості межі ландшафтного парку «Тилігульський», заказників «Коса стрілка» і «Тилігульський пересип» та не закріплені кордонними знаками.

На переважній частині узбережжя Тилігульського лиману і берегах річки Тилігул водоохоронні зони та прибережні захисні смуги не встановлені на місцевості та не враховані в землевлпорядних документах. Причин цьому декілька. По-перше, розробка проектів землеустрою щодо встановлення меж прибережних захисних смуг потребує значних фінансових ресурсів, які відсутні у місцевих органах самоврядування. По-друге, у 90-х роках минулого сторіччя землі водоохоронної зони та прибережної захисної смуги Тилігульського лиману та його водозбірного басейну були поділені для використання місцевим населенням і відведені під забудову дачних масивів з видачею відповідних земельних актів, в яких не враховувалися вимоги ст. 88 Водного кодексу України. У результаті, спеціальний режим використання земель Водного фонду, встановлений цією статтею, не виконується [5, с. 23].

Існують певні проблеми і з охороною та використанням Хаджибейського лиману. На сьогоднішній день не виконуються елементарні норми природоохонного законодавства. По-перше, це забруднення водойми стічними водами. Раніше ця водойма була солена з природнім надходженням прісної води. За певний час річки, які поставляли в лиман воду практично зникли, а лиман дотується водою з Дністра, що пройшла через каналізацію міста Одеса. Тобто водойма поповнюється тільки стічними водами, що приводить к цілому ряду негативних наслідків. По-друге, значне забруднення Хаджибейського лиману – це наслідки ведення господарської діяльності ще за роки радянської влади. На берегах і у воді лиману були захороненні небезпечні пестициди, у тому числі і ДДТ, який є

дуже серйозною хімічною сполукою: це польова форма отрути для знищення всього живого, що має величезні терміни розкладання. Ці та інші чинники привели до загибелі флори і фауни лиману. Як приклад можна привести масову загибель риби Хаджибейського лиману у липні 2017 р. На жаль, сьогодні забуте, що Хаджибей – один з найстаріших грязьових курортів. Він користувався широкою популярністю ще в XIX столітті поряд з Куяльницьким курортом. Основні природні лікувальні фактори лиману – грязь і ропа, у даний час токсичні і заражені хвороботворними бактеріями.

Статистичні дані вчених щодо ситуації навколо інших лиманів України теж вельми не втішні. Так, площа водного дзеркала Молочного лиману з 2003 р. зменшилась майже вдвоє (з 212,2 до 142,3 км<sup>2</sup>). Станом на 2013 р. спостерігалась повна втрата рибопродуктивності лиману через його засолення, що призвело до прямого збитку у розмірі 3-5 млн. доларів США. Також негативні зміни призвели до втрати його рекреаційного потенціалу: на берегах лиману було розташовано 36 стаціонарних баз відпочинку, більшість з яких припинили свою діяльність. Площа водного дзеркала Дофіновського лиману з 2003 по 2013 рр. зменшилась з 6,1 км<sup>2</sup> до 5,34 км<sup>2</sup>, площа опустелювання становить більш 13% від початкової площі [6, с. 147]. І це далеко не всі приклади нехтування унікальними природними об'єктами нашої держави.

Отже, відсутність визначення правового статусу лиманів і їх прилеглих територій, невизначеність на місцевості меж прилеглої до лиманів території, розташування поблизу смітників з постійним джерелом забруднення, відсутність системи управління унікальними природними територіями є підставами, які можуть привести до втрати цих природних об'єктів. Подолати і уникнути наслідків такого відношення можна, на наш погляд, розробивши єдиний концептуальний механізм по відновленню та збереженню лиманів країни з урахуванням кількісної і якісної оцінки наявного та максимально допустимого техногенного навантаження.

### Література:

1. Directory of Azov-Black Sea coastal wetlands: revised and updated [Text] / Ed. By G. Marushevsky. – Kyiv: Wetlands International, 2003. – 235 p.
2. Про охорону навколишнього природного середовища [Текст]: Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Про курорти [Електронний ресурс]: Закон України від 05 жовтня 2000 р. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>. – Назва з екрана.

4. Каракаш І І. Про встановлення правового положення Куяльницького лиману та курорту Куяльник [Текст] / І. І. Каракаш // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Природно-ресурсний потенціал Куяльницького та Хаджибейського лиманів, території міжлимання: сучасний стан, перспективи розвитку»; ОДЕКУ; УКРМЕПА – Одеса: ТЕК, 2015. – 152 с.
5. Водні ресурси та гідроекологічний стан Тилігульського лиману [Текст]: Монографія / за ред. Ю. С. Тучковенка, Н. С. Лободи. Одеський державний екологічний університет. – Одеса: ТЕС, 2014. – 278 с.
6. Решение проблемы борьбы с опустыниванием на примере Куяльницкого лимана и других приморских водоемов Украины [Текст]/ [Зайцев Ю. П., Александров Б. Г., Демченко В. А., Адобовский В. В., Дятлов С. Е., Соколов Е. В.] // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Природно-ресурсний потенціал Куяльницького та Хаджибейського лиманів, території міжлимання: сучасний стан, перспективи розвитку»; ОДЕКУ; УКРМЕПА – Одеса: ТЕК, 2015. – 152 с.